

VÉGH BALÁZS BÉLA

A versíró Móricz Zsigmond

Móricz esetében a címben szereplő *versíró* szó többféle, ám egymásra utaló értelmezési lehetőségéről beszélhetünk: egyrészt a verselőről és az íróról, majd a kettőt összevonva a versíróról. A szóösszetétel első feléből levezethető, illetve képezhető származéknak (*verselő*), szűkebb jelentése van, mint a szépirodalomban kanonizált *költő* fogalomnak, a nyelvhasználatban gyakran társul hozzá pejoratív árnyalat. A verselő amatőr szinten műveli a versírást, a költővel ellentétben, aki verstani ismeretek birtokában, felkészülten és hivatásként gyakorolja a költészetet. Ennek tudatában Móricz versírói tevékenységét inkább a verssel kísérletező minősítés fejezi ki leginkább. Az összetétel második tagja (*író*) Móricz kanonizált irodalomtörténeti státusára, a prózaíróira utal: az elbeszélések, a novellák, a regények, a színpadi művek, a riportok és a tanulmányok szerzőjére. Ezekben a műfajokban ismerte el a kortárs irodalmi tudat és a későbbi irodalomtörténet Móriczot. A kortársak közül több prózaíró kísérletezik versírással több-kevesebb sikerrel: Benedek Elek, Gárdonyi Géza, Móra Ferenc, Makkai Sándor, Kaffka Margit. Végül a versíró jelző utal a Móricz-művekre jellemző műfajok közötti intertextualitásra: prózájának és drámáinak lírai motívumaira, verseinek prózai vonásaira. Ebben a kontextusban értelmezhetők a gyermekversek vagy verses mesék és a zsolttárparafrazisok is.

A gyermekversek először az *Erdő-mező világa* című kötetben jelennek meg 1908-ban, majd 1912-ben újrakiadásban *Boldog világ* címmel. A kellően irányzatos, nevelő célzatú gyermekirodalmi tudatban verses meséivel sokáig nem talál visszhangra a szórakoztatni vágyó Móricz Zsigmond. A kortársak közül ő érez rá leginkább a kialakuló magyar gyermekköltészet esztétikai sajátosságaira; az ő gyermekverseiben jelenik meg először értékként a művészi szép, a bájos, a naiv, a szomorú, a nonszensz és a groteszk. Mindaz, amit pár évtizeddel később gyermekiként határoz meg a szakirodalom (Erről bővebben Komáromi Gabriella, Cséve Anna, Kappanyos András és Végh Balázs Béla dolgozataiban olvashatunk).¹ Zsolttárparafrazisai 1911-ben jelentek meg *Zsolttárok könyve* címmel, bennük számos példa van a *Bibliával* való szövegközi kapcsoltokra mind a szavak, mind a tartalom szintjén. Zsolttárparafrazisai többféle módon ágyazódnak bele szövegen belüli és kívüli kontextusokba. Ezt Baranyai Norbert részletesen

¹ KOMÁROMI GABRIELLA (szerk.) Gyermekirodalom. Budapest, 1999. Helikon, 58.; CSÉVE ANNA: A szent hasú tarka tehén és a borívó galamb; Móricz Zsigmond állatmeséi. In: MERCUS ISTVÁN (szerk.): Nagy az Isten állatkertje... Állat(ság)ok a magyar irodalom- és művelődéstörténetben. Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, Nyíregyháza 2019. 123–143.; KAPPANYOS ANDRÁS: Kedvencek a kánon peremén. In: Változatok a gyermeklírára. Szerk. Bálint Péter, Bódis Zoltán. Debrecen, 2006, Didakt, 61–66.; VÉGH BALÁZS BÉLA: Móricz Zsigmond és a magyar gyermekköltészet. In: uő. Gyermekversek titkos kertje. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2020. 54–67.

kifejti a mórliczi zsoltárokról írott tanulmányában: a megőrzött cím alapján a bibliai zsoltárok összességét tekinti a szövegek genezisének, amolyan „fölérendelt, közös paratextusnak”. A mórliczi zsoltárok között nincs tematikus vagy műfaji kapcsolat, nem követik egymást a sorszámok, a 130. és a 137. zsoltárokat inspiráló, jelentős hatástörténeti kontextussal rendelkező és kevésbé ismert zsoltárok váltakoznak Móricznál.²

Móricznak egyéb versei is vannak, kánonon kívüliek, ismeretlenek az olvasóközönség előtt. Ezeket gyűjteményes formában a Rejtjel Kiadó adta ki *Versék* címmel keltezés nélkül, szám szerint harminckettőt. A kötet közli a már említett *Zsoltárok könyvét* is, Móricz tizennégy zsoltárparafrazisával együtt.³ Ezeken kívül Szilágyi Zsófia közöl egy verset Móricz monográfiájában *Csudálkozol...* címmel, amelyet szerzője a diákkori *Fehér Könyvbe* jegyzett fel.⁴ Móricz Virág is beleszerkeszt egy szerelmi témájú verset *Elégia* címmel az apjáról írott visszaemlékezésébe.⁵ Az életmű kutatói utalnak még különböző Móricz-gyűjteményekben fennmaradt kéziratos versekre. Továbbá tudomásunk van egy vékony kötetnyi válogatásról Gellért Oszkár szerkesztésében 1958-ból, a *Kis magyar múzeum* sorozat harmadik darabjaként.⁶ Ezt adta ki újra a Rejtjel Kiadó.

*

Móricz Zsigmond szerencsés hátszéllel indulhat el a századeleji irodalomban, Pallagi Gyula beajánlja a korabeli irodalmi élet néhány kiemelkedő egyéniségének: Vargha Gyulának, Kozma Andornak, Szász Károlynak, még Gyulai Pálhoz is eljut. Író akar lenni, leginkább költő. 1902-ben, huszonhárom évesen *Első aratás* címmel verseskötettel jelentkezik annál a Vargha Gyulánál, aki később Szatmár megyei népköltési úttal bízza meg a Kisfaludy Társaság számára. Vargha kemény kritikával fogadja Móricz verseit, aki egy kivételével az összeset megsemmisíti. Nem véletlenül, mivel ekkoriban Petőfi Sándor vagy inkább Tompa Mihály modorában verselgetett, és nem tudott kitűnni a kortárs epigonok közül. Vannak elképzelései a költészetről, különösen Ady Endre műveinek újszerűsége ösztönzi, ám létrejövő szövegei nem felelnek meg saját elvárásainak sem. Későbbi monográfusa, Czine Mihály azzal próbálja enyhíteni Móricz kudarcát, hogy a versírással való kísérletezése mégsem volt haszontalan, mert így a magyar ritmust, a magyar népnyelvet más irányban kereső kortársainál jobban megismerhette. Ezért szólalhatott meg oly tiszta hangon verses állatmeséiben.⁷ Sikertelen próbálkozása idején maga Móricz is kellő önkritikával és szigorral tekint saját kísérleteire. Móricz Virághoz írott egyik levelében lehangolóan ír saját verseiről: „Kétségbe-

² BARANYAI NORBERT: Móricz Zsigmond zsoltárai a Nyugatban. In: Mercs István (szerk.): „Nyugat csapatjának keleti zászlója”. Tanulmányok a Nyugat kelet-magyarországi kötődéseiről. Nyíregyháza, 2010. 111–128.; Lásd még: VÉGH BALÁZS BÉLA: „Isten gondot visel”. Móricz Zsigmond zsoltárjai. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle. 2019. 4. sz. 67–71.

³ MÓRICZ ZSIGMOND: *Versék* Rejtjel Kiadó. é. n.

⁴ SZILÁGYI ZSÓFIA: Móricz Zsigmond. Kalligram, Pozsony, 2013. 88.

⁵ MÓRICZ VIRÁG: *Apám regénye*. Budapest, 1979. Szépirodalmi Könyvkiadó, 59.

⁶ MÓRICZ ZSIGMOND versei. Szerk. Gellért Oszkár. Budapest, 1958. Magyar Helikon

⁷ CZINE MIHÁLY: Móricz Zsigmond. Negyedik, javított kiadás. Debrecen, 1992.

esve s undorral néztem a leírt szóra, amely nem volt az enyém.” Később, 1941-ben a *Kélet Népe*-ben megjelent írásában („*Az én ars poétikám*”) egy meg nem nevezett epigon költő verseiről ír, aki „férfikorának delén, belefáradva a társadalmi életbe, hirtelen felébred benne a lélek, s verseket akar írni, hogy megvigasztalja önmagát.” Mintha egykori versíró énjét rejtene az epigon költő alakja mögé, és mond róla summás ítéletet végkövetkeztetésében: „Versfilozófiája tisztább, mint a verse”.⁸ Felillantja egy lehetséges lírai ars poetica körvonalait, végül erejét és képességét meghaladó feladatnak találja, és kidolgozatlanul hagyja ötletét. Fiaskójának az is magyarázata lehet, hogy Móricznak inkább konkrét elképzelései vannak a versírásról, hiányzik belőle a metafizikai megközelítés, az általánosabb poétikai-esztétikai felfogás, amely a költészet magasabb művészi régióiba emelhetné műveit. A vágyott és el nem ért költői habitust fedezi fel Ady Endrében a *Nyugat* 1909. június 1-i Ady számában, beletörődve említi sikertelen versírói próbálkozásait is: „Lírára tévedek, ahogy róla szólni akarok. Úgy érzem, mintha az én életemnek ő élte volna azt a titkos részét, amely nálam elsorvadt.”⁹

1909. február 16-án két fájdalmasan szép verse jelenik meg a *Nyugat*-ban: az *Én kicsi bimbóm* és a *Csönd* címmel. Két kisfiának korai halálát, s a nyomában támadt rettenetes hiányt panaszolja el bennük. Mindkét fiúgyermekét Bandikának hívták: az első 1905-ben nyolchónaposként, a második 1907-ben alig egyéves korában hal meg, mindkettő agyhártyagyulladásban. Ez a két költemény nyitja jelentősebb verseinek sorát, a *Nyugat*-ban való megjelenés pedig bizonyos státust biztosít szerzőjük számára. Móriczban hosszasan érlelődik a versek témája, a gyermekhalál, évekre van szüksége az átélt tragédia verses feldolgozásához. Kortársai közül Kosztolányi Dezső, Csáth Géza, Szép Ernő és Molnár Ferenc is foglalkozik műveiben a gyermekhalállal. *Az én kicsi bimbóm* öt részből áll, mindegyik egy-egy keserves, lélekpróbáló nekifutás a választott témának. Bennük más-más módon igyekszik megfogalmazni az apa lelkét emésztő fájdalmát, a bensőből feltörő érzelmi intenzitást összességében mégsem tükrözi híven a szegényes költői kivitelezés. Ezt az állapotot jól érzékelteti a negyedik rész első szakasza: „Megzördül a lomb közt. / Meglendül az ág. / A rémület rajtam / átrohan, át.” A nem csituló lélekemésztő fájdalmat hitelesebben szólaltatja meg a magyar népballadák tragikumát és szaggatottságát imitáló *Csönd* című verse: „Éjjel fölrezenek: / nem sír? / Nappal várok, lesek: nincs hír? // Mellettem édesem / csak sír. / Gyászujjal csöndre int / a sír ...” Az 1908-ból való *Csönd* című elbeszélés is azt bizonyítja, hogy Móricz keresi a megfelelő szavakat és a formát tragikus életérzésének megfogalmazására. Elbeszélésében a kisgyermekét elveszített édesanya jár ki naponta a temetőbe és rendez be játékokkal a halott gyermek kriptáját, emlékekkel és illúziókkal pótolva a hiányt.

Móricz újabb és korai versei között alig van folytonosság, a verses mesékből megismert csengő rímek elmaradnak, ahogyan a klasszikus szabályok és a magyaros hagyományok követése is. Ady megállapításával élve: „a rímtelen versek nagy magyar poétája” írja az újabb költeményeket. A Móricz-versek bús, keserű sirámok; az em-

⁸ MÓRICZ ZSIGMOND: *Az én ars poétikám* In: *A tizenkettedik órában. Tanulmányok III.* Budapest, 1984. Szépirodalmi Könyvkiadó, 584.

⁹ MÓRICZ ZSIGMOND: *Én mámor-fejedelem.* *Nyugat*, 1909. június 1. 530–535.

beri fájdalmak és szenvedések megszólaltatói, néhány kivétellel. A monográfus Szilágyi Zsófia meglátása szerint ezek az évek az egyre rosszkezdűbb helykereséssel teltek Móricz számára. Ebben az időszakban verseinek visszatérő témája, vezérmotívuma a természetes és az erőszakos halál: *Misanthrop* (1919), *Mors* (1920), *Éjféle görcsök* (1920), *Über allen Gipfeln* (1920). A témát legátfogóbban jeleníti meg az 1920-ban keletkezett *Mors* című verse, latin címével, jellegzetes stílusával és témaválasztásával egyaránt a középkori haláltáncra, danse macabre-ra emlékeztet. Egyike annak a néhány kísérletnek, amelyet Móricz szabadversként vagy prózaversként írt meg. Keletkezésének éve 1920: emberformáló évtizedek ismertetik meg vele a halálélményt, és alakítják ki saját halálképzetét. Korábban laikus elképzelése volt az elmúlásról, közböös viszonyulását érzékelteti a „boldog”, „táncolva” és „dalolva” szavakkal: „Életem boldog napjain táncolva kerültem a halált; dalolva kiáltám: köztörvény születni és meghalni: és jaj, igaz.” Szövegének harmadik egységével megváltozik személyes viszonyulása a halálhoz. Tragikus a felismerés, a halálélmény közvetlen megtapasztalása, mikor szerettei és barátai válnak áldozatává: „Apám halott, öcsém halott, két kis fiam halott, napam, ipam, süvem, sok, sok, sok rokonom, barátom, ellenem ... Ady halott! ... óh, jaj, meghalt Ady ... Boldog élő kezem, ha még szorításra kitárom holt ujjak fonódnak rám ...” Mintha az ujjain számolná a veszteségeit, mindegyikhez egy-egy személyt társítva, ahogy fogynak kezének ujjai, úgy válik egyre döbbenetesebbé a halálélmény, Adyhoz érve éri el tetőfokát.

A halál sokféle megközelítése rapszodikus hangulati hullámzást kölcsönöz a versnek, megteremtve a középkori danse macabre hangulatát. A lét és nemlét viszonyának mérlegelése elvezet a téma ontológiai megközelítéséhez: a halál az emberi lét, a létezés szoros tartozéka. A témának az egyéntől való távolítása, az egyre gyarapodó meditatív motívum, a létezés törvényszerűségének elfogadása higgadtabb hangot eredményez. Az ontológiai felismerések fokozatos kibontása több irányból való megközelítést sugall, hozzájárul a versszöveg komplexitásához: „Az ember annyiszor hal meg, ahányszor társa kihal mellőle. Ahányszor átlépi a percet: önmagát. Ahányszor rákiált a Csönd ...” A halál természetének megismerésében a fizikai halál utáni állapot naturalisztikus megidézésével jut el Móricz a legmesszebb, az ötödik-hetedik egység antropomorf leírását felváltja a témától elidegenítő nyolcadik egység. Benne sokkoló és morbid kijelentések, negatív leírások tobzódnak, elidegenítve az olvasót a haláltól: „Én meghalok, te meghalsz ..., meg bizony! te is! meghalsz! te, aki olvasod! ... ön asszonyom! szép kék szeme ki fog folyni és arca elrothad, haja, amit oly boldogan fésül, csomónként hull ki tőből, hogyha a koponyájáról lemállik a hús; fogai, amit úgy gondoz sárgán vicsorognak – és nem olvassa majd a *Nyugatot* és nem emlékszik rá, hogy hogy’ megremült most itt velem.” A prózavers utolsó egységében a gondolatokat és érzéseket felkavaró megfogalmazások után nyugvópontra és végkövetkeztetésekre jut a költő: a halál életünk része, hozzátartozik az emberi sorshoz, fenyegető jelenléte értékesebbé teszi létünket: „De a halál jön és vidáman megragadja szívünket és facsargatja s csak ép hogy élünk, élünk: és boldogok leszünk, hogy élünk.”

*

A már-már hitevesztetten vergődő, energiáit félresikerült kísérletekbe és robotmunkákba ölő Móricz csak harmincévesen robbant be az irodalomba a legendás *Hét krajcár*-al.¹⁰ Megkapja a rég áhított sikert, a kortársak elismerését, köztük a legértékesebbnek tartott Ady Endréét, aki versben üdvözlí és barátjává fogadja. Osvát Ernő őt is megkéri, hogy írjon az 1909. június 1-i Ady-számba. A *Vér és arany* lenyűgöző hatása ekkor robbantotta ki belőle az *Én, mámor-fejedelem* című vallomását. Júliusban pedig megjelent a *Hét krajcár* című novelláskötete, erről Ady ír a testvéri harcostársra találás boldog, forró elragadtatásával.¹¹ Móricz két versben is megírja Ady-élményét: 1920-ban *Ady* és 1921-ben *A magyar ugar újra énekel* címmel. Mindkettő Ady Endre halála után íródott, szerzőjük lankadatlan ragaszkodását Móricz Virág így írja le: „Halála után ... hogy örizte, féltette hírét, nevét. Mint az erőt adó csodakútból, úgy merített verseiből.” Az *Ady* című vers az *Én, mámor-fejedelem Nyugat*-beli szövegnek sűrített hasonmása, ugyanazon a rajongó, felforrósodott hangon szólal meg mindkettő, Ady személyét dicsőítve. A vers nem poétikai eszközökben, hanem retorikai motívumokban jeleskedik: a hiperbola, a költői kérdés, a párhuzam uralja a szöveget. Versét negatív helyzetleírással kezdi: kortársai visszaélnék a halott költő nevével: „Nevedre, halott, rámumiázzák / stereotip frázisaikat”. A „rámumiázzák” kifejezés szemléletesen fejezi ki az Ady-ellenzőknek azt a törekvését, amellyel a költőt el akarják szigetelni olvasóitól és „stereotip frázisaikkal” végérvényesen a múlt irodalmi halottjai közé száműzzék. A harmadik szakaszban a tovább élő költői lélekhez intéz kérdéseket: mit jelent az utódok számára, milyen üzeneteket hagyott követőinek. „Lélek, aki szállsz az úrben örökkön, / mit ír ma holttetemed mitikus póza? / Lélek, aki szállsz a lét fölött határtalan, / mit hagytál nyomot életünk nyomorán? / Lélek, aki szállsz idegeinkben, / mit lüktetsz mindig szíverünkön át?” Ebben a kérdéssorozatban fellelhető egyfajta fokozás is, lényege az emlékek közelítése; Móricz az eltávozott költő hatását kutatja az utókor életére, gondolkodására és érzelmeire. A következő egységben válaszsorozatban felel a feltett kérdésekre. Válaszaiból kiderül, hogyan hatott Ady személye és költészete saját életére, hogyan szabadította fel benne az igazlátás és igazézés képességét. Jelzős metaforasorozattal érzékelteti személyének viszonyát Adyhoz: „Óh én sötét kis élet bús gubóssa”. Majd megtartva a versbe illő képes beszédet nyolc verssorban érzékelteti azt a jellembeli változást, amelyet Adynak köszönhet: „hogy föl pattant lelkem érintéseden, / hogy megnyíltak nekem új horizontok, / hogy elvesztek mögöttem avult cicomák, / hogy kiteljesedtem a Lét szépségiben, / hogy föllobogtam a Tűz akarásiban, / hogy lettem ember, emberek fölött, / hogy lettem isten, istenek között, / hogy nőttem végig, a Kosmos határaiglan.” Móricz Adynak két ismert szimbólumát is beleépíti a versébe, a Lét és a Tűz összetett jelentésével és hangulatával idézi meg a csodált költői világot, és érzékelteti annak sorsformáló hatását a versben. Rajongásának és érzelmeinek tetőfokára az utolsó részben ér el a versíró Móricz: „hogy mi vagy, nékem:

¹⁰ Nyugat, 1908. okt. 16.

¹¹ Nyugat, 1909. aug. 16.

/ magyarnak, embernek: sejtnek / ó, fölszabadító! Fölszabadító!” Eddigi szabadverseihez képest ebben a szövegében kimutatható a belső forma jobb megszerkesztettsége, melyet gondolatainak és érzéseinek fokozásával ér el a versíró Móricz. Ebben közrejátzott Ady Endre személye, aki az eddigieknél hatékonyabb versírásra ösztönözte követőjét, megfélemlési kényszer sarkallhatta példaképének követésében, akiről ehhez hasonló megállapításokat írt le: „Ady Endre költő, tehát egy lépéssel tovább vitte a verselés művészetét.”

Másik Ady-témájú verse az 1921-ből származó *A magyar ugar újra énekel* jambusokban megírt drámai monológ, melyben a feltámadás krisztusi gesztusával teremt abszurd vershelyzetet: a sírjában feléledő Ady Endrét szólaltatja meg. Erre utal az alcím is: *Ady Endrének a sírban*. Intertextusok sorozatát szerkeszti bele a művébe, hitelesebbé téve költőébresztési kísérletét, ilyenek az életműből ismert szimbólumok: Holnap („Érzem már az olthatatlan vágyat a Holnap után.”), Tegnap („Eddig a Tegnapot fájtam”) és a jellegzetes szótársítások („a mindenség boldog végtelene”, „átokszelek”, „a magyar puszták zordon igaza”). Ebben a feltámadás-imitációban kulcsmondatnak számít a verset arányosan kétfelé osztó sor, melyben Móricz kétféle Adyt látat: „Átmentem a halál ígája alatt és élni akarok.” A vers első felében Móricz a halál terhétől szenvedő halott költőt idézi meg, és a Tegnaptól szenvedőt, felidézve életének releváns momentumait: „Eddig a tegnapot fájtam. / Tűzek izztanak, lángok gyultanak, füstök vertenek, / Tegnap máglya nyomorúságiból.” A második rész az átváltozás csodája, Ady Endre ébresztése a reményt hozó Holnap jegyében: „A korporsóm már bölcsöm lett, / áldást suhognak az átokszelek, / reménységgel vetnek a tegnapi kaszások, / s duzzad duzzad a magyar puszták zordon igaza.” Móricz ebben a versében találja meg a költői megnyilatkozásnak azt a módját, amelyet már hosszú ideje keresett; a konkrét leírás helyett a képes beszéd, a sejtetés adja meg szövegének a sajátos hangulatát. A realitás és a fikció határán lebegteti a verset, vigyázva arra, hogy ne forduljon át prózába, vagy ne merüljön el a giccsben. Móricz Zsigmond írói magára találásában elvitathatatlan szerepe volt Ady Endrének.